

SÂDIKÎ-İ AFŞAR'IN TÜRKÇE ŞİİRLERİ

T. GANDJEİ

Sâdikî-i Afşar (Sâdik Beg)*, Safevî devletinin kurucusu Şah İsmâil'in ortaya çıktığı sıralarda, Şam'dan kendi arzuları ile ona katılmaya gelip Irak ve Azerbaycan'da yerleşen Hudâbendelü boyuna mensuptur. Sâdikî 940/1532'de Tebrizde Vercü (Verci, Vercüye) mahalləsi civarında dünyaya gelmiştir. Babasının sağlığında, ilk yirmi senesini, Türkçeden başka bir dil bilmeyen kabile ve akrabaları ile birlikte geçirmiştir.

(عن ان احتیاء در دست جمعی داشت که بغیر از اصطلاح ترکی غلیظ زبانشان بکلمه

از کلام هیچ قوم نگشته بود).

Sâdikî'nin, babasının katlinden sonra, kendisini himâye edecek bir kimse bulamadığı için, baba ocağını ve akrabalarını bırakıp, mâceralı bir hayata atıldığı görülür. Bu arada kalenderler ve dervişler zümresi ile seyahatlere çıkmıştır. Bir müddet sonra, durumu öğrenen Hemedan hâkimi Emir Han, onu kalenderlikten ve içinde bulunduğu başıboş hayattan vazgeçirip himâyesi altına almıştır. Sâdikî'nin ayrıca Bedir Han'ın ve İskender Han Afşar'ın maiyetinde bulunduğunu da biliyoruz.

Mecma'u'l-ḥavāṣṣ adlı eserinden anlaşıldığına göre, Sâdikî, Tebriz,

* Sâdikî'nin Külliyyâtına yazdığı ön sözde (*Külliyyâtı Şâdikî-i Afşar*, Kitâbhâne-i Naḥcivânî, Tebriz, no. 3616) ve *Mecma'u'l-ḥavāṣṣ*'ta hayatı ve eserleri hakkında malûmat vardır. Ayrıca bk. İskender Beg Türkmen, *Târîḥ-i Âlam-ârâ-yi Abbâsî*, Tehran 1314, 127-8; Mirzâ Muḥammed Ṭâhir Naşrâbâdî, *Tezkire*, Tehran, 1317 h. s. 39-40; Luṭf-Âlî Beg, *Âteşkede-i Azer*, Bombay, 1277, s. 20; Qâdî Aḥmad, *Calligraphers and Painters*, translated by V. Minorsky Washington, 1959, s. 191. Bu kaynaklara ve eserlerine dayanarak yazılan tetkikler için bk. Emîrhîzî, *Şâdikî*, *Armağân*, 12, 1310 h. s. 187-191; Muḥ. Âlî Terbiyet, *Dânişmendân-i Âzerbaycân*, Tehran, 1314 h. s. 212-3.

Sâdikî'nin eserlerinden *Mecma'u'l-ḥavāṣṣ* Farsça tercümesi ile birlikte Dr. Abdürresûl Hayyampûr tarafından (Tebriz, 1327 H. S.), *Ḳânûnu's-Şüverde* Rusça tercümesi ile A. H. Kaziev tarafından neşredilmiştir (Bakû 1963). Bu son eserin yeni neşri için bk. Muḥammed Taḳî Dâniş-pejûh, *Hunar va Mardam*, 90, 1949, s. 11-20.

Kazvin ve İsfahan'dan başka Yezd, Gılan, Lahican, Eberkûh, Astarabad, Hemedan, Bağdad, Atabât (Necef ve Kerbelâ) ve Halep'te de bulunmuş ve buralarda oturmuştur. Bu arada 962-7 yıllarında Halep'te bulunan Osmanlı şâiri Bâkî ile karşılaşmış ve aralarında yakın bir dostluk kurulmuştur.

Şah İsmâîl II zamanında (1576-7) kütüphane memurluğuna tâyin edilen Sâdıkî, Şah Abbas I devrinde (1587-1629) ise kitâbdârlık gibi yüksek bir mevkiye getirilmiş, aynı zamanda Şah'ın teveccüh ve alâkasına mazhar olmuştur. Fakat son derece huysuz ve geçimsiz olduğu için bir müddet sonra fiilen vazife başından uzaklaştırılmıştır. Buna rağmen ömrünün sonuna kadar makâmını muhafaza etmiş ve maaşını almıştır. Aynı zamanda büyük bir ressam olan Sâdıkî'nin yaptığı Türkmen Temür Han'ın portresi 1020/1612 tarihini taşımaktadır. Bundan kendisinin bu tarihte hayatta olduğu ve 80 yaşında bulunduğu anlaşılmaktadır. Fakat daha ne kadar yaşadığını ve hangi tarihte öldüğünü bilmiyoruz.

Sâhki daha Tebriz'de iken Nişaburlu Mîr Sun'î'nin yanında üç yıl kadar şiir ilmine âit risâleler okuduğunu, Hemedan'lı Fezâ'î'nin talebesi olduğunu ve ilk gençliğinde Hâfız Sâbûnî'ye şiirlerini tashih ettirdiğini yazmaktadır. Resim ve minyatürde ise Behzad'ın yeğeni Muzaffer Ali'nin şâkirdi idi. Kaynaklar onun kaside, gazel ve mesnevilerini övdükleri gibi, zamanın büyük bir nakkaşı olduğunda da ittifak ederler. Ayrıca kendisinin cesur ve yiğit bir adam olduğuna işâret edilmektedir.

Sâdıkî 1010/1602 senesinde İsfahanda yaşının yetmişe vardığı bir sırada, eserlerini toplayıp tertip ederek Külliyyât haline getirmiştir. Külliyyâta dahil Türkçe eserleri üç tane olup, bunlar *Mecma'u'l-havâşş*, *Dîvân* ve *Münşâ'ât*'tir.

Nevâ'î'nin *Mecâlisü'n-nefâ'is*'ini örnek olarak yazdığı *Mecma'a'l-havâşş* adlı tezkiresi Çağatayca'dır ve tıpkı *Mecâlis* gibi sekiz bölüme ayrılmıştır. Sâdıkî bu eserde siyâsî hudutlar ve sülâleler arasındaki ihtilâfları bir tarafa bırakarak, Türk dili ve edebiyatını bir bütün halinde ele almış ve Türk dilinin mevcut üç edebî şivesinin şâirlerini tanıtarak eserlerinden örnekler vermiştir. Bu tezkire, onun Nevâ'î'nin eserlerini yakından bildiğini ve devrinin Türk şâirlerini, şive farkı gözetmeden, takip ettiğini ve bu üç şiveyi de iyi bildiğini açıkça göstermektedir. Nitekim, kendisi, Mevlânâ'nın Mesnevi'sini Türkçeye tercüme etmek husûsunda emir aldığı zaman,

muqarrer bolsa kıaysı iştilâh bile bitilse, Çağatay fuşahâları revîşide, yâ Rûm bülağâları üslûbıda, yâ Kızilbaş mütekellimleri [tav] rıda,

demiş, böylece Türkçenin üç edebî şivesine ne kadar hâkim olduğunu, âdeta meydan okurcasına, beyan etmiştir. Bu eserin tercüme edilip edilmediğini bilmiyorsak da, onun bize kadar gelen şiirleri, gerek Çağataycayı, gerek Azerî ve Osmanlı Türkçesini rahat kullanan bir şâir olduğunu hiç bir şüpheye mahal bırakmayacak şekilde ortaya koymaktadır.

Örnek olarak verdiğimiz Sâdıkî'nin Doğu Türkçesi ile yazdığı şiirlerde (I - VII) *ol-* : I / 5a, *de-* : II / 5a, III / 4a, *ev* : II / 3a, IV / 5b, *dan[g]* : III / 6a, *+ı ~ i* : IV / 1ab, 3b, VI / 1b, *-em* : IV / 2b, VII / 1a, *var* : VI / 4b, VII / 3b, *baña* : VII / 1b, gibi Batı Türkçesine mahsus kelime ve eklere rastlıyoruz. Öte yandan onun batı Türkçesiyle yazılmış şiirlerinin birinde de, *-in* : X / 2a, *sarıq* : X / 3a gibi Doğu Türkçesi unsurları bulunuyor. Bu karışık durum tabii Doğu ve Batı Türkçeleri arasında görülen karşılıklı tesirlerin Sâdıkî'deki misâllerinden başka bir şey değildir.

Doğu Türkçesi

I

Müctess $\cup - \cup - / \cup \cup - - / \cup - \cup - / \cup \cup -$

1. Yana ne berķ idi kim saldı 'ıřķ cānımğa
Ki tüşdi şem^c kibi mağz-ı ustuhvānımğa
2. Yana ne seyl idi kim yıķdı şabr bünyādın
Ketürdi raħne-i ğam mülk[ü] ħān u mānımğa
3. Yana ne řevķ idi kim kesdi riřte-i cānım
Bıraķdı dām-ı belā cism-i nā-tuvānımğa
4. Yana ne ğülbün-i vařl idi kim řiküfte bolup
Bahār berdi ħazān berli büstānımğa
5. Yana ne berķ idi ey řādıkî ki oldı 'iyān
Ki etdi řu^cle füzün āteř-i nihānımğa

II

Remel $- \cup - - / - \cup - - / - \cup - - / - \cup -$

1. Köze ol şeh yolıdın özge ğubārī bolmasun
Mendin özge kimsege andın ğüzārī bolmasun

2. Gülşen-i küyında kim serv-i qadı me'vāsıdur
Her taraf eşkimdin özge cüybārī bolmasun
3. Köymesün könglüm evin bī-vech yā rab hier otı
Tende berq-i vaşldın özge şerārī bolmasun
4. Mendin özge bolmasun maḥrem ḥarīm-i bezmde
Tan[g] nemidin özge onda perde-dārī bolmasun
5. Muntaızır bol kim kelür katlungğa dersen ey refiḳ
Her ne bolsa bolsun ammā inṭizārī bolmasun
6. Dedi ki Bezmimde bolsun perstigārī Şadıḳī
Lık meyl-i 'işret ü büs u kenārī bolmasun

III

Remel — ı — — / — ı — — / — ı — — / — ı —

1. Qalmağay erdi bu 'ālemde muḥabbet kāşki
Tüşkey erdi dehrdin resm-i meveddet kāşki
2. Çün elif tek vāhid olmağdur cihāndın 'ākibet
Tutmağay erdi kişi hiç-kesle ülfet kāşki
3. Bilmes ermişler kişi qadrın vaṭan ebnāsı çün
Tutqay erdi dāmenimni ḥāk-i ğurbet kāşki
4. Dersen ey nāşih ki mendin tut naşihat 'ākıl ol
Tutğay erdi bu köngül mendin naşihat kāşki
5. Şihhatım berdi 'iyādetdin peşimānlıq saṅga
Bermegey erdi maṅga eyyām şihhat kāşki
6. Öldürür ey Şadıḳī ol ay bu kün dan[g]la seni
Bergey erdi bir iki kün çerḫ mühlet kāşki

IV

Remel — ı — — / — ı — — / — ı — — / — ı —

1. Ey ecel al cānımı 'ālemni ansız körmeyin
Cānımı cānānsız u cismimni cānsız körmeyin
2. Cilve kılmās qāmeti könglüm ara kür et közüm
İsterem bu bāğnı serv-i revānsız körmeyin
3. Qoy yıkılsun şabr bünyādı tökülsün cām-ı 'ayş
Közümü seylābsız bağrımın qansız körmeyin

4. Keçdi 'ömrüm yârsız ey çerh-ı dün tap al cāmım
Kim hayāt' eyyāmını ol nev-civânsız körmeyin
5. Ger hayālî kelmese közdin kılay kaç'-i nazar
Şadıķı hergiz bu evni mihmânsız körmeyin

V

Remel — 0 — — / — 0 — — / — 0 — — / — 0 — —

1. Şu'le-i ğamdın meni u şabrımı örtedi ot
Yok u barım örtedi sendin yıraq tepredi ot
2. Köz ü könglüm veh neçük boldı hayālîng meskeni
Kim erür bu menzilinġ saķfı suy u bünyadı ot
3. Keldi gülgün sekritüp bir şüh u men boldum esir
Barça el sâlim men-i bed-rüzġa uçardı ot
4. Kıp yanımdın hem-nişin kim şu'lelıġdur âh-i germ
Kıl hazer Tengri için bilmes bilişni-yadı ot
5. Sanma bî-te'sir âhım uçkunın ey müdde'i
Bolma ġafil kim erür elbette ot evladı ot
6. Raħm kıl hem-demlere ey Şadıķı köp çekme âh
Köymesün Mecnünü u yandırmasun Ferhâdı ot

VI

Muzari' — — 0 / — 0 — 0 / 0 — — 0 / — 0 — —

1. Elgide al alma emes kim ata tutar
Ahla aldı könglümi ol şüh-i gül-izâr
2. Cām-ı neşâť tutsa birev şâh bezmide
Tang yok eger ki ġam sipehin kılsa târ u mâr
3. Yüz miġ neşâť birle kıvan ey köngül saġa
Hem yârdur müyesser u hem büs u hem kenâr
4. Ol Türk-imset elgidin er bir kadeh şarâb
Tüşse elinġe cân 'ivazın bermege ne bar
5. Seng-i havâdiş-i ġam ile yıkılır köngül
Sâķi şarâb sâġaradın kılmasa hişâr
6. 'Abbâs Şâh bezmide yeksân içer kadeh
Çengiz birle Şadıķı-i rind-i mey-ġüsâr

7. Bolsun bu pādšāh-i cihān-gīre dembedem
Devlet muti^c u baht refiḳ u zamāne yār

VII

Remel — 0 — — / — 0 — — / — 0 — — / — 0 —

1. Dōstlar şarf eylerem naḳd-i vefā bir yār için
Kim eder yüz miñg cefā herdem baña aḡyār için
2. Ayırığ za‘fı bilen bes kim ölürme dem-bedem
Tutdılar yüz min[g] كدر mātem men-i bīmār için
3. Yoḡ saḡga luḡfı u var aḡyāra dersen[g] ey refiḳ
Nece bir köñglüm melül olsun bu yoḡ[u] var için
4. Müşkil-i düşvār-i ‘ışka etme tedbīr ey ḡakīm
Eylemez tedbīr asıḡ bu müşkil-i düşvār için
5. Bir ḡadeḡ mey birle dün bezmindē ref^c oldu ḡam[ım]
Cān fedā bolsun anıñ tek hemdem-i ḡam-ḡvār için
6. Şādıḡı āzürde ister her zamān cānān seni
Gü’iyā ḡalḡ eyledi [ḡāḡḡ] seni āzār için

Batı Türkçesi

VIII

Remel 0 0 — — / 0 0 — — / 0 0 — — / 0 0 —

1. Göz yaşım verme nem-i āh-i seḡer-gāhlara
Yanar eflāk köñgülden çekilen āhlara
2. Ḳoyma ḡālī gözümü şem^c-i ruḡuñḡ ‘aksinden
Ḳoysalar ‘ayb degül şem^c naḡar-gāhlara
3. Ğayr dutdı etegüñḡ sā‘idingi öpmek için
Devlet el vermese yeg himmeti kütāhlara
4. Derd-i dil ḡüblara ḡācet-i izḡār degül
‘Arz-i ḡāl eyleme sen seng-dil āḡāhlara
5. Şādıḡı söyleme zühhāda ḡadeḡ keyfini [sen]
Reh-i meylāneni gösterme bu gümrāhlara

IX

Remel 0 0 — — / 0 0 — — / 0 0 — — / 0 0 —

1. Raḡm edüp atmaz oḡın yār üregim yarasına
Bu mıdır ḡüblaruñḡ çāresi bī-çāresine

2. Tüşdiler bir birine dîde vü dil la'liñg için
K̄an olar girmek olur mı bulariñg araşma
3. Yandı bağrım göñgöl āyīnesini tutdı ğubār
Düşeli hāl u hātı 'ariz u ruhsāresine
4. Gerd-bād eyledi da'vī men-i sergeşte ilen
Yetimez her kişi deşt ğamiñg āvāresine
5. Dediler serv-kağı cilve-ger oldı yāriñg
Getdi göz seyl-i sirişkim bile nezzāresine
6. Tökülen dāmenime ka'tre-i eşkim geceler
Feleküñg ta'ne eder şābit u seyyāresine
7. Şādıkī ger yüregüñg kanın içer āh etme
Göñglüñgi vermişidüñg ğamze-i hün-hvāresine

X

Remel — 0 — — / — 0 — — / — 0 — — / — 0 — —

1. Göñglümiñg herdem girer ol mäh-sīma koynına
Yeridür ger girse hürşidiñg Mesīha koynına
2. Sīnemi çāk eyleyüp ol ay hayālın beklerin
Eyle kim bekleşdürür haçını Tersā koynına
3. Bāğa girsem bu sarık ruhsār u gülgün eşk ile
Ğonçeniñg ister gire gülberg-i ra'nā koynına
4. Gevher-i eşkim cihānı tutdı evlādur bu kim
K̄oymaya şimden geri lu'lu'nı deryā koynına
5. Ğayr eger aħbāb ile bezm-i vişāla yol tapar
Şādıkī alur hayāl-ı yāri tenhā koynına

XI

Hecez — — 0 / 0 — — 0 / 0 — — 0 / 0 — —

1. Piste ne deyü baħsım eyler o dehānuñg
Ağzına bađ ol ağzı açuđ hiç medānuñg
2. Bir kerre turup kıble-i ruhsārına karşı
Hasretdeñ açuđ kaldı gözi kıble-nümānuñg
3. Gördi meni ağlar yüzüme gül gibi güldi
Seylāb-i maħabbet evini yıkdı hayānuñg

4. Her dide gelüp getmesi cānā kıatı hoşdur
Ol gonçe-dehenden haberi var mı şabānuᅡ
5. Yüz dura eđer ay ile Yūsuf saᅡga yetmez
Maᅡdūr mīdur yetmesi ᅡurşīde suhānuᅡ
6. Ayru tüşeli derd u ġam u miᅡnete düşdüᅡ
Hicrān sebebi oldu bu yüz türlü belānuᅡ
7. Kırtulmadı vaşlıyla dağı Şādıķı ġamdan
Şimden beri yok çāresi bu derde devānuᅡ

XII

Muzāri^c — — ı / — ı — — / ı — — / — ı —

1. Doldı ġözüm ġubār-ı ser-i kıuy-ı yārdan
ġör ġör neler yetişdi baᅡa rüzġārdan
2. ‘Işķ āteşine yanma yaķılma demek nedür
Od mācerāsın istemedi kimse ġārdan
3. Cānāndan ayrı ta^cne-i düşmen nedür baᅡa
Yok ictinābı kālbudnuᅡ sengsārdan
4. Düşdüᅡ muᅡiᅡ-i ‘işķa vü kıurtarmaġa beni
Mevc-i belā araya çeker bir kenārdan
5. Aġyāri mu^cteber elemek ġüç gelür n^o olur
Ger tüşse Şādıķı naᅡar-i i^tibārdan